

(ב)

על שיטת הבה"ג בזמן הדלקת נר חנוכה*

שבת כ"א ע"ב: "מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק . . . דאי
הכנ^א אדליק מדליק ואי נמי לשיעורה".

ובר"ן שם: "מצותה משתשקע החמה - לאו למימרא שלא יהא רשאי להדליק קודם
זמן זה, דשבת יוכיח שצריך להדליק קודם שקיעת החמה לרבה דאמר בשלהי פרקין
דמשתשקע החמה הוי בין השמשות, אלא עיקר מצותה קאמר, ואם רצה להקדים
מקדים. אבל מדברי בעל הלכות ז"ל נראה דדוקא נקט משתשקע החמה, ובע"ש
נמי מדליק אחר שקיעה, וכרב יוסף דאמר דמשתשקע החמה עד שהכסיף העליון
והשוה לתחתון יום (ע' הגהות מא"י)".

מבואר שלדעת בה"ג מצות ההדלקה לכתחילה לדעת רב יוסף היא מבעוד יום.
ונראה שכוונת בה"ג לפסוק כרב יוסף, וזהו מ"ש הר"ן "וכרב יוסף דאמר" וכו', ר"ל
שכרב יוסף אתי שפיר טפי דין זמן ההדלקה, שבין בחול ובין בשבת זמנה משתשקע
ולא קודם לכן, משא"כ לרבה נצטרך לומר - כדי שלא תקשה עליו הברייתא - שע"ש
שאנו, שאי אפשר להדליק בו משתשקע. וע' רשב"א כאן, שגם מדבריו יש ללמוד
שבה"ג פסק כרב יוסף¹ (ור' על דברי הרשב"א להלן).

ולכאורה שיטת הבה"ג תמוהה, כי מה טעם לקבוע את מצות-היום דחנוכה
ביום כ"ד, כאשר שמונת ימי החנוכה לכל דיניהם (הלל ועל הנסים ואיסור הספד
וכו') הם מכ"ה, כמבואר בסוגיין: "מאי חנוכה דת"ר בכ"ה בכסלו יומי דחנוכה
תמניא אינון דלא למספד בהון" וכו'.

אך מאידך יש לכאורה טעמא רבה לשיטת הבה"ג, שהרי ברור שמצות נר חנוכה
היא זכר לנס הדלקת הנרות במקדש מפרך השמן, וההדלקה במקדש הרי היא "בין
הערבים", כמבואר בקרא ("ובהעלות אהרן את הנרות בין הערבים יקטירנה" וכו',
שמות ל', ח') ובמתניתין ("אין מחנכין . . . את המנורה אלא בשבעה נרותיה בין
הערבים", מנחות מ"ט ע"א) וברמב"ם הל' תמידין ומוסיפין ג', ל' ו"בין הערבים"
הוא הרי מבעוד יום, בין חצות היום לתחילת הלילה, ע' רש"י שמות י"ב, ו' (וע'
יומא ט"ו ע"א ורש"י שם ד"ה אין לך).

ב. ונראה שתחילה צריכים אנו לברר מתי היתה ההדלקה הראשונה במנורה
ע"י החשמונאים - בין הערבים של יום כ"ד או של יום כ"ה? (ודאי שההדלקה
הראשונה היתה בין הערבים, כמבואר במש' מנחות ה"ל).

לשון הרמב"ם הל' חנוכה א', ב'-ג': "וכשגברו ישראל על אויביהם ואיבודם
בכ"ה בחודש כסלו היה, וכנסו להיכל ולא מצאו שמן טהור במקדש אלא פך אחד
והדליקו ממנו נרות המערכה שמונה ימים . . . ומפני זה התקינו חכמים שבאותו
הדור שיהיו שמונת ימים האלו שתחילתן כ"ה בכסלו ימי שמחה והלל" וכו'. משמע
בפרוש שההדלקה הראשונה היתה בכ"ה בין הערבים.

אך המאירי כתב בסוגיין: "ותגבורת זה היה בכסלו בכ"ד בו, וכנסו להיכל ולא
מצאו שמן טהור אלא פך אחד . . . והדליקו ליל כ"ה² שהיה יום ראשון לנס".

* שיעור שניתן בישיבה בחנוכה תשל"ט.

(1) ולהלן ל"ה ע"א (ד"ה אמר) הביא הרשב"א עוד שיטה הפוסקת כרב יוסף, מטעמים אחרים.
(2) הכוונה כמובן שהדליקו בין הערבים של כ"ד ודלק כל ליל כ"ה, שהרי נותנים בה שמן כדי
שתדלק כל הלילה, ע' יומא ט"ו ע"א.

ובספר חשמונאים א', שנכתב ככל הנראה בתקופת בית שני, משמע בפירושו כמאירי, כי מסופר שם (פרק ד', מ'ח-ג"ב). שהדלקת המנורה וחידוש הקטורת ולחם הפנים היו לפני חנוכת המזבח, וחנוכת המזבח היתה ביום כ"ה בכסלו בבוקר, בהקרכת תמיד של שחר. הרי שחנוכת המנורה היתה ביום כ"ד בין הערבים. והרמב"ם כנראה לא הכיר את ספר חשמונאים (כי מקורו העברי אבד, והיה מצוי רק ביוניוניק) אמנם לפי צריך להבין מדוע לא קבעו את החג מיום כ"ד ואילך גם ל הספד ותענית וכו'. התשובה לכך מצויה אף היא בספר חשמונאים, כי שם בהמשך כתוב: "ויחוגו את חנוכת המזבח שמונת ימים ויעלו עולות ותודות . . . ויצו יהודה ואחיו וכל קהל ישראל לחוג את חנוכת המזבח ביום החמישה ועשרים לחודש כסלו מדי שנה בשנה בהלל ובתודה לה". הרי מבואר שעיקר החג נקבע על חנוכת המזבח, שנחגגה שמונה ימים מיום כ"ה. והדבר בא לידי ביטוי בקריאת התורה שנקבעה לחנוכה (ע' מגילה ל' ע"ב) שענינה חנוכת המזבח (כמדבר ר', י'). וכן יסוד הפייט: "לעת תכין מטבח מצר המנבח אז אגמור בשיר מזמור חנוכת המזבח". וע' מש' מידות פ"א מ"ז וגמ' ע"ז נ"ב ע"ב על מאורע חידוש המזבח ע"י החשמונאים. ונראה שאין הדבר מנוגד לאמור בסוגייתנו "נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים, לשנה אחרת קבעום ועשאו ימים טובים בהלל והודאה", כי הרי עיקר הנס היה בלילות, שהשמן דלק משך שמונה לילות, וי"ל שלכך האריכו את חגיגת חנוכת המזבח שמונה ימים, כי בכל בוקר משמונת הימים הודו לה' על הנס שאירע בלילה שהשמן המשיך לדלוך. ובזה תתורץ קושיית הב"י הידועה מדוע קבעו שמונה ימים, והרי הנס היה שבעה, והיינו שביום כ"ה באמת חגגו את חנוכת המזבח (שהיא היתה סיום טיהור המקדש) והאריכו חגיגתו עוד ז' ימים משום הנס, והדברים משלימים אלו את אלהולשון הגמ' "והדליקו ממנו שמונה ימים לשנה אחרת קבעום" לא קאי על פעולת ההדלקה, שהיתה ביום כ"ד, אלא על הדליקה, שהיתה כל ליל כ"ה והלילות שאחריו (ו' ימים' כאן כמובן הרחב של המלה). ומכל מקום את מצות ההדלקה קבעו דומיא דמקדש, מבעוד יום. וי"ל שלשיטת בה"ג גם רבה מודה שההדלקה הראשונה היתה ביום כ"ד, אלא שאי אפשר לקבוע הדלקת נר חנוכה לפני השקיעה, כי בחנוכה (בניגוד למקדש) בעינן פרסומי ניסא, ושרגא בטיהרא מאי אהני ולא מינכר, ולכן מדליקים משתשקע שהוא לרעת רבה בין השמשות (ומוסבר מדוע מדליקים ביה"ש ולא בלילה ודאי, כי בעצם היו צריכים להדליק מבעוד יום).

ג. והרמב"ם הסתמך כנראה על פשוט הלשון "והדליקו ממנו שמונה ימים לשנה אחרת קבעום", והבין שהימים שבהם היתה ההדלקה הם שנקבעו (ו' ימים' ממש), והיינו שבכ"ה בין הערבים הדליקו בראשונה. וכשיטה זו איתא בנוסח כ"י של שאילתות דרב אחאי (מהדורת מירסקי שאילתא כ"ז): "דתניא כשנכנס יו"ט בהיכל וטימאו כל שמן שבהיכל ולא היה להם שמן להדליק בביהמ"ק וכשגברו בית חשמונאי והרגום וחררו לביתם בכ"ה ימים בחודש כסלו ובקשו ולא מצאו אלא לוג' אחד שמן' וכו'. ונראה בבירור שלמרות שיש שם לשון 'דתניא' אין זה ציטוט הגמ', אלא הרחבה ופירוש, ומכל מקום יתכן שגם לשון זו של השאילתות היתה מקור לרמב"ם. אך קשה לשיטה זו מדוע קבעו את ההדלקה לליל כ"ה, בעוד שההדלקה הראשונה במקדש היתה בכ"ה בין הערבים ודלק כל ליל כ"ו. ובשלמא אם נסבור - כשיטת ראשונים אחדים - שזמן הדלקת נר חנוכה הוא בצאת הכוכבים, שהוא כ"ה ודאי, י"ל שכיון שההדלקה הראשונה היתה בכ"ה קבעו את החג מכ"ה, אך ביום כ"ה בין

הערבים א"א להדליק משום שרגא בטיהרא, כנ"ל, ולכן קבעו להדליק בליל כ"ה. אך מדברי הרמב"ם פ"ד מהל' חנוכה ה"ה משמע שסובר שזמן ההדלקה הוא בשקיעת החמה ממש ולא בצאתה"כ, ולשיטתו בהל' שבת פ"ה ה"ד שקיינה"ח היא תחילת בין השמשות, שהוא ספק כ"ד ספק כ"ה, וקשה איפוא מדוע הקדימו את ההדלקה לימי הנס והחג. ואפשר ליישב קצת בדוחק, ואכמ"ל, אך לשיטת הבה"ג אתי שפיר טפי.

ד. באשר ליניצם יחסו השיטה הנ"ל לבה"ג – לפנינו בהלכות גדולות אין שום דבר ממה שכתב הר"ן בשמו. ואמנם אפשר היה לומר שהנוסח שלפנינו חסר, ולפני הר"ן היה בבה"ג קטע נוסף, אך מחידושי הרשב"א בסוגיין מתגלה לנו מקור דברי הר"ן, וז"ל הרשב"א: "מיהו נראה מדברי הרב בעל הלכות דדוקא קאמר משתשקע החמה, ובע"ש נמי מדליק משתשקע החמה כרב יוסף, שהוא ז"ל כתב בהל' חנוכה הא דאמר רב יהודה אמר שמואל כוכב אחד יום שנים'בין השמשות שלושה לילה³ ואלמלא כתבה לכוונה זו למה כתבה בהלכות חנוכה ומאי שייכא דההיא בהנוכה". הרשב"א הבין איפוא ש"כוכב אחד" נראה אחר השקיעה, וכך אמנם משמע בגמ' שם: "לא כוכבים גדולים הנראים ביום" (ר"ל: קודם השקיעה), והבה"ג כתבה בהל' חנוכה להשמיענו שלהלכה אין ביה"ש מתחיל מיד בשקיעה, ולכן אפשר גם בע"ש להדליק משתשקע. אך על כך קשה לי בתרתי: א. מדוע הגמ' אינה מכריעה ממימרה זו של רב יהודה אמר שמואל שנאמרה כסתם במחלוקת רבה ורב יוסף בביה"ש שהיא אליבא דרב יהודה אמר שמואל, ע' בגמ' ל"ד: ב. מדוע הרשב"א בדונו שם⁴ בשאלה האם הלכה כרבה או כרב יוסף, אינו מביא ראיה ממימרת רב יהודה אמר שמואל. וצ"ע.

ועל עצם הוכחת הרשב"א מהבה"ג יש להעיר, שאמנם לפי המהדורה המצויה בדפוסים הישנים של הבה"ג, בה הל' חנוכה מסודרות בסוף מסכת שבת, באמת הבאת מימרת רב יהודה בסוף הל' חנוכה אומרת דרשנן, אך במהדורת הבה"ג שהו"ל ר"ע הילדסהיימר עפ"י כ"י, מופיעות הל' חנוכה במקומן בתוך פ' כמה מדליקין בשבת, ובינו לבין פרק כירה מובאות שתי הלכות מסוף פרק במה מדליקין: שמן שרפה בשבת וביו"ט (כ"ד ע"ב), ומימרת רב יהודה הנ"ל. ולפי"ז אין המימרה מובאת כלל כחלק מהל' חנוכה, אלא כהמשך, הלכות שבת לפי סדר המסכת, ונשמט היסוד לדברי הרשב"א. [ויש להוכיח מכאן שלפני הרשב"א היתה המהדורה הראשונה הנ"ל של הבה"ג, ושלא כאותם שקראו למהדר' הילדסהיימר "ה"ג אספמא", ואכמ"ל בבעיה סבוכה זו של מהדורות הבה"ג, ע' במבוא של הילדסהיימר הנכד למהדורתו].

(3) שבת ל"ה ע"ב.

(4) ע' לעיל הערה 1.